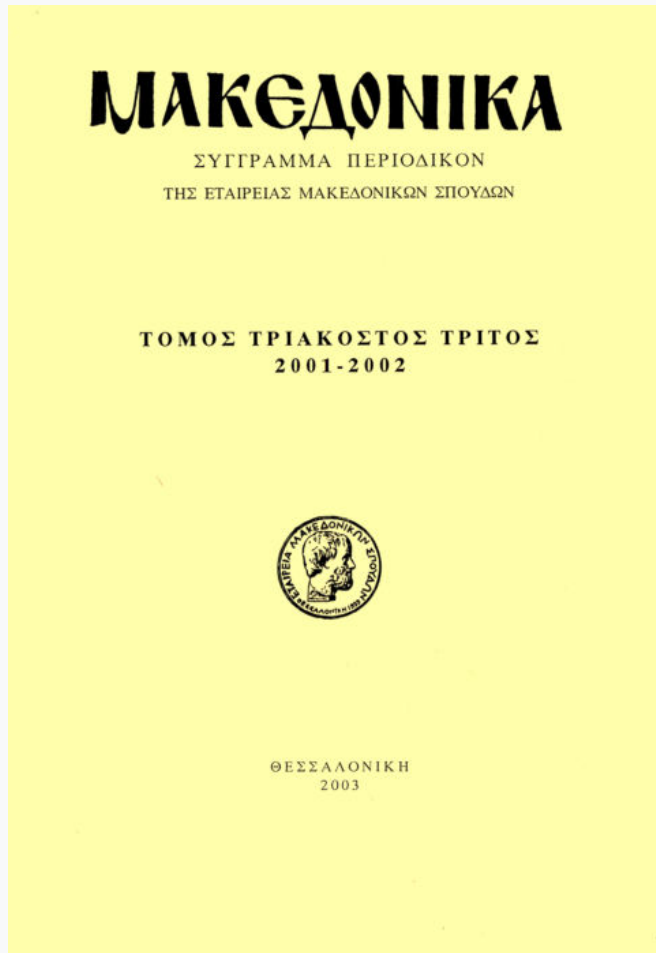

Μακεδονικά

Τόμ. 33, Αρ. 1 (2002)

Τα τουρκικά σχολεία των Καϊλαρίων (Πτολεμαΐδας) και της περιφέρειας τους κατά το σχολικό έτος 1913-1914

Πασχάλης Βαλσαμίδης

doi: [10.12681/makedonika.288](https://doi.org/10.12681/makedonika.288)

Copyright © 2014, Πασχάλης Βαλσαμίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βαλσαμίδης Π. (2002). Τα τουρκικά σχολεία των Καϊλαρίων (Πτολεμαΐδας) και της περιφέρειας τους κατά το σχολικό έτος 1913-1914. *Μακεδονικά*, 33(1), 255-279. <https://doi.org/10.12681/makedonika.288>

ΤΑ ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΩΝ ΚΑΪΛΑΡΙΩΝ (ΠΤΟΛΕΜΑΪΔΑΣ)
ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΤΟΥΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΣΧΟΛΙΚΟ ΕΤΟΣ 1913-1914

Τα Καϊλάρια¹, η σημερινή Πτολεμαΐδα², που γεωγραφικά ανήκει στη Δυτική Μακεδονία, επί τουρκοκρατίας ήταν η πρωτεύουσα του ομώνυμου καζά και υπαγόταν στο σαντζάκι των Σερβίων³. Ο μουσουλμανικός πληθυσμός που υπερείχε αριθμητικά εγκαταστάθηκε στα Καϊλάρια επί σουλτάνου Μουράτ Α' (1362-1389) ή Βαγιαζίτ Α' (1389-1403) κατά τα τέλη του 14ου αιώ- νος⁴. Ο Τούρκος περιηγητής και συγγραφέας του 17ου αιώνας Εβλιγιά Τσε- λεμπί στο έργο του Seyahatnâme (Ταξιδιωτικό) μας περιγράφει τα Καϊλάρια ως εξής: *Είναι ένα χωριό μουσουλμανικό μέ διακόσια σπίτια, τζαμί, χάνι⁵, λουτρό και μερικά καταστήματα. Ό καθής⁶ του Τζουμαΐ-Παζαρί μένει στο χω- ριό αυτό. Μας δίδει ακόμη πληροφορίες για τα γύρω χωριά Κουγκάλ Ομπα- σί, Σαλίποβα, Χασάν-Κιοϊ, και Ποκρεβενίκ. Αυτά είναι χωριά καθαρών Έλ- λήνων (Ρωμίων) άπίσταν⁷. Στις αρχές του 20ού αιώνα ο μουσουλμανικός*

1. Η τουρκική ονομασία προέρχεται από το ρήμα Καγμακ που σημαίνει γλιστρού. Οι Τούρ- κοι της έδωσαν το όνομα Καϊλάρια, διότι το έδαφός της είναι αργιλλώδες και μετά τις βρο- χοπτώσεις οι άνθρωποι όταν περπατούσαν, γλιστρούσαν.

2. Ονομάστηκε έτσι προς τιμή του περίφημου στρατηγού του Μεγάλου Αλεξάνδρου, Πτο- λεμαίου του Λάγου, του γνωστού θεμελιωτή της δυναστείας των Πτολεμαίων. Περισσότερα βλ. Λ. Άρβανιτάκης, «Πτολεμαίος Α'», *Μεγάλη Έλληνική Έγκυκλοπαίδεια*, τ. 20, σ. 855· Π. Με- λανοφρύδης, «Πτολεμαΐς», *Ημερολόγιον «Δυτικής Μακεδονίας»* 1 (1960) 184-185· Κ. Χασιώ- της, «Πτολεμαΐς: Μία μεγάλη πόλις γεννήθηκε στην Εορδαία», *Μακεδονική Ζωή* 43 (Δεκέμβριος 1969) 35-39.

3. Το σαντζάκι Σερβίων διοικητικά διαιρούνταν σε έξι καζάδες: Καϊλαρίων, Σερβίων, Ελασσόνος, Κοζάνης, Ανασελίτσης και Γρεβενών. Το σαντζάκι Σερβίων μαζί με τα σαντζάκια Μοναστηρίου, Κορυτσάς, Δίβρης και Ελμασάν αποτελούσαν το βιλαέτι του Μοναστηρίου. Για το βιλαέτι Μοναστηρίου βλ. ενδεικτικά Χ. Σωτηρόπουλος, *Απαντήσεις προς Βορράν. Ό Έλλη- νισμός του βιλαετίου Μοναστηρίου κατά τά τελευταία έτη της Τουρκοκρατίας και αί σύγχρονοι Γιουγκοσλαβικά έπιδώξεις*, Αθήνα 1962. Πρβλ. Π. Τσάλλη, *Τό δοξασμένο Μοναστήρι*, Θεσσα- λονίκη² 1932.

4. Α. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Έλληνισμού*, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1961, σσ. 219- 220. Στην περιοχή του Σαρί-Γκιολ, της Κοζάνης και των Καϊλαρίων την περίοδο αυτή εγκα- ταστάθηκαν Γιουρούκιοι, γνωστοί ως «Κονιάροι», οι οποίοι αποτελούσαν ιδιαίτερο βοηθητικό στρατιωτικό σώμα και υπηρετούσαν ως μεταφορείς πυροβόλων και πυρομαχικών, φρόντιζαν επίσης για τη συντήρηση των δρόμων και γεφυρών. Περισσότερα βλ. Α. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας, 1354-1833*, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 51· Μ. Καλινδέρης, *Γραπτά μνημεία από τή Δυτ. Μακεδονία χρόνων Τουρκοκρατίας*, Πτολεμαΐς 1940, σ. 11· Β. Δημητριάδης, *Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τόν Έβλιά Τσελεμπί (είσαγωγή-μετάφραση-σχόλια)*, Θεσσαλονίκη 1973, σσ. 178-179.

5. Han: ξενώνας.

6. Kadı: δικαστής, ιεροδίκης.

7. Δημητριάδης, *ό.π.*, σ. 177.

πληθυσμός του καζά ανερχόταν σε 23.575 άτομα, ενώ ο ελληνικός σε 7.190⁸. Ο D. Brancoff αναφέρει ότι την ίδια περίοδο ζούσαν Βούλγαροι σχισματικοί⁹ σε μερικά χωριά του δυτικού κυρίως τμήματος του καζά¹⁰. Σύμφωνα με τηλεγράφημα του υποδιοικητή Καϊλαριών προς τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, με ημερομηνία 1 Φεβρουαρίου 1923, στην περιφέρεια Καϊλαριών ζούσαν 29.121 Τούρκοι, 6.270 Έλληνες, 4.800 Βουλγαροσλαβόφωνοι και 450 Ρουμανίζοντες¹¹. Οι Τούρκοι κάτοικοι της περιοχής ασχολούνταν κυρίως με την κτηνοτροφία και τη γεωργία.

Μετά την απελευθέρωση της Μακεδονίας από τον ελληνικό στρατό η περιοχή έλαβε ελληνική όψη και διοικητικά διαιρέθηκε σε νομούς¹² που απαρτιζόνταν από υποδιοικήσεις και διοικητικά τμήματα. Στη συνέχεια δημιουργήθηκε η Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, η οποία ανέλαβε τη διοικητική διοργάνωση της περιοχής¹³. Ένα από τα βασικά μελήματα της ήταν να καταγράψει τον πληθυσμό και τα σχολεία της Μακεδονίας. Έστειλε εγκύκλιο προς τους νομάρχες, υποδιοικητές και διοικητικούς αντιπροσώπους της Μακεδονίας για *τήν σύνταξιν ενός ακριβοῦς καὶ λεπτομεροῦς πίνακος τῆς Διοικητικῆς διαίρέσεως τῆς Μακεδονίας ἐμφαίνοντος ἀπάσας τὰς πόλεις, κώμας καὶ χωρὶα αὐτῆς μετὰ πάσης ἄλλης λεπτομερείας* για τη χρήση διαφόρων υπηρεσιών¹⁴. Οι παλαιές ονομασίες των κοινοτήτων διατηρήθηκαν έως το 1926¹⁵, οπότε άρχισαν να μετονομάζονται με αντίστοιχες ελληνικές.

Στους φακέλους του αρχείου της Γενικής Διοίκησης της Μακεδονίας που

8. Α. Αφβανίτης, *Ἡ Μακεδονία εἰκονογραφημένη*, ἐν Ἀθήναις 1909, σ. 94.

9. D. Brancoff, *La Macédoine et sa population chrétienne*, Paris 1905, σ. 178.

10. Ο D. Brancoff υποστηρίζει ότι στον καζά Καϊλαριών κατοικούσαν: 5.640 εξαρτικοί, 5.040 πατριαρχικοί Βούλγαροι, 1.452 Βλάχοι, 1.500 Έλληνες και 180 Αθίγγανοι. Ο Α. Χαλκιάπουλος την ίδια περίοδο αναφέρει τρία σχισματικά χωριά: Εμπόριο με 400 κατοίκους, Παλιόχωρι 300 και Ναλμπάντκιουί 150 κατοίκους. Brancoff, *ό.π.*, σ. 178· Α. Χαλκιάπουλος, *Ἡ Μακεδονία ἔθνολογικὴ στατιστικὴ τῶν βλαετιῶν Θεσσαλονικῆς καὶ Μοναστηρίου*, ἐν Ἀθήναις 1910, σσ. 108-109. Για την απογραφή του 1905 βλ. Γ. Αδάμου, «Ἡ Κοζάνη μέσα ἀπὸ τὰ ἀνεκδότα ἀρχεῖα τοῦ ἐλληνικοῦ προξενεῖου Ἐλασσόνας 1882-1912», *Δυτικομακεδονικὰ Γράμματα* 5 (1994) 233-236. Πρβλ. Κ. Στανός, «Ἡ απογραφή τοῦ 1904 τοῦ σαντζακίου τῶν Σερβίων», *Εὐμεικὰ* 21 (2002) 87-88, 162-164.

11. Ν. Μανάνης, *Εορδαία ἑνας αἰῶνας*, Πτολεμαῖδα 2001, σ. 140 (στο ἐξῆς: *Εορδαία*).

12. Ἡ Μακεδονία διαιροῦνταν στους νομούς Θεσσαλονίκης, Σερρών, Δράμας, Κοζάνης καὶ Φλωρίνης.

13. Για τὴ Γενικὴ Διοίκηση Μακεδονίας βλ. *Γενικὴ Διοίκησις Μακεδονίας συλλογὴ ὄργανικῶν διατάξεων, ἐγκυκλίων, διαταγῶν καὶ ὁδηγῶν τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ Μακεδονίας ἐκδοθεῖσα κατὰ τὸ ἔτος 1914*, ἐν Θεσσαλονίκῃ 1914.

14. Βλ. *Γενικὴ Διοίκησις Μακεδονίας*, *ό.π.*, σσ. 233-235.

15. Βλ. *Πίναξ μετονομασιῶν προσφυγικῶν συνοικισμῶν Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1926· *Πίναξ μετονομαθεισῶν κοινοτήτων καὶ συνοικισμῶν τοῦ κράτους*, Ἀθήναι 1929. Στοιχεῖα συντάσεως καὶ ἐξέλιξεως τῶν δήμων καὶ κοινοτήτων. 26, νομός Κοζάνης (Ἐκδοσις τῆς Κεντρικῆς Ἐνώσεως Δήμων καὶ Κοινοτήτων τῆς Ἑλλάδος), Ἀθήναι 1961· Μ. Σταματελάτος - Φ. Βάμβα-Σταματελάτου, *Επίτομο γεωγραφικὸ λεξικὸ τῆς Ἑλλάδος*, Αθήνα 2001.

φυλάσσονται στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας εντοπίσαμε έγγραφο, στον υπ' αριθμό 56 φάκελο, με ημερομηνία 16 Μαΐου 1914, του επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων Καϊλαριών Γ. Κοκκίνη προς τη Γενική Διοίκηση της Μακεδονίας (Τμήμα Εκπαίδευσης) επισυναπτόμενο με τρεις συμπληρωματικούς πίνακες *Έναν εμφανίζοντα τά προσόντα και τόν μισθόν του διδακτικού προσωπικού τῶν τουρκικῶν σχολείων ... ἕτερον περιέχοντα στατιστικὴν τῶν ξένων σχολείων καὶ τρίτον στατιστικὴν τοῦ πληθυσμοῦ ... παραλειφθέντων χωρίων*. Ο συμπληρωματικός πίνακας του πληθυσμοῦ της εκπαιδευτικής περιφέρειας Καϊλαριών φέρει ημερομηνία 15 Μαΐου 1914 και την υπογραφή του επιθεωρητή. Στον πίνακα καταγράφονται 9 κοινότητες της υποδιοίκησης Σόροβιτς¹⁶ του νομού Φλωρίνης και 23 της υποδιοίκησης Καϊλαριών¹⁷ του νομού Κοζάνης. Στον πίνακα αναφέρεται ακόμη ο αριθμός των κατοίκων, η εθνικότητά τους, καθώς και η ομιλούμενη γλώσσα σε κάθε κοινότητα. Ο επιθεωρητής μας πληροφορεί ότι οι περισσότεροι κάτοικοι ήταν μουσουλμάνοι και ομιλούσαν την τουρκική γλώσσα εκτός από τις κοινότητες Κάτω Νεβόλιανη (260 Τούρκοι, 17 Ἑλληνες), Ραδούνιτσα (44 Ἑλληνες) που ομιλούσαν τη βουλγαρική και στα Καλύβια (Γραμματικού) οι 540 Ἑλληνες τη βλάχικη. Ο επιθεωρητής στον πίνακα, που φέρει τον τίτλο *Στατιστικὴ τῶν ξένων σχολείων τῆς ἐκπ. Περιφέρειας Καϊλαριών*, καταγράφει 32 κοινότητες, στις οποίες κατά το σχολικό έτος 1913-1914 λειτουργούσαν 47 τουρκικά σχολεία και ένα ρουμανικό. Στην κοινότητα Κότσιανη (Περαία) σημειώνει «ἀργεὶ ἐφέτος» γεγονός που σημαίνει ότι δεν λειτουργοῦσε σχολή στην κοινότητα. Στη στατιστική σημειώνονται οι ονομασίες των κοινοτήτων, το είδος των σχολείων, ο αριθμός των μαθητῶν, μαθητριῶν και διδασκάλων, το κτίριο (δηλ. κοινοτικό, ιδιωτικό και κυβερνητικό), οι δαπάνες των σχολείων που χορηγούνταν από τις κοινότητες και οι παρατηρήσεις. Ο πίνακας φέρει ημερομηνία 15 Μαΐου 1914 και την

16. Οι κοινότητες που αναφέρονται στη στατιστική είναι η εξής: Ελεβίση, Νοβιγκράτ (857 Τούρκοι), Σπάνιτσα (Φανός) (120 Τούρκοι), Γουλίτζη (150 Τούρκοι), Κάτω Νεβόλιανη (Βαλτόνερα) (340 Τούρκοι), Άγιοι Θεόδωροι (158 Τούρκοι), Χίντοκο (9 Τούρκοι), Βράπτσιν (10 Τούρκοι), Νοβοσέλν (18 Τούρκοι) και Σωτήρ (243 Τούρκοι). Στην υποδιοίκηση ακόμη ανήκαν οι κοινότητες: Σόροβιτς (500 Ἑλληνες, 400 Βούλγαροι), Αετός, Γκορνίτσοβο (1.075 Ἑλληνες), Εξίσου (Ξυνό Νερό) (1.770 Βούλγαροι, 6 Ἑλληνες), Λιουμπέτινο (Πεδινό) (240 Τούρκοι), Ζελενιτς (Σκλήθρο) (1.150 Βούλγαροι, 1.000 Τούρκοι, 60 Ἑλληνες), Νέβεσκα (Νυμφαίο) (2.000 Ἑλληνες, 75 Ρουμανίζοντες), Νεσνέλη, Πάτελι (Άγιος Παντελεήμων) (1.530 Ἑλληνες), Πέτεροσκο (Πέτρες) (500 Τούρκοι, 200 Βούλγαροι, 110 Ἑλληνες), Πρεκοπάνη (Περιοκοπή) (840 Βούλγαροι), Ρουδνίκ (Ανάργυροι) (70 Τούρκοι), Στρέμπρενο (450 Ἑλληνες, 220 Βούλγαροι), Κάτω Κότορι (750 Βούλγαροι, 180 Ἑλληνες) και Άνω Κότορι (Υδροῦσα) (260 Βούλγαροι). *Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, Γενική Διοίκηση Μακεδονίας*, φακ. 53, Ἐπαρχία Φλωρίνης. Πίναξ Α' Ἐθνολογική στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν κατοίκων [1914].

17. Τις κοινότητες αυτές αναφέρουμε στη συνέχεια της μελέτης μας. Από τη στατιστική απουσιάζουν οι παρακάτω κοινότητες της υποδιοίκησης: Ναλμπάνκοϊ (Περδίκκας), Τρέμπινο (Καρδιά), Φραγκότσι (Ερμακιά), Καραμπουρνάκ (Μαυροπηγή), Κόμανο, Δουρουτλάκ (Προάστιο), Βλάτση, Λίγκα (Μηλοχώρι), Παλαιοχώρι και Ρακίτα (Ολυμπιάδα).

υπογραφή του επιθεωρητή¹⁸. Ο τρίτος πίνακας, που τιτλοφορείται *εκπαιδευτική Περιφέρεια Καϊλαριών. Προσόντα και μισθός διδακτικού προσωπικού τών Τουρκικών σχολείων* καταγράφει 51 διδασκάλους. Από τον πίνακα αυτόν μαθαίνουμε τα ονόματα των διδασκάλων, τον τόπο καταγωγής τους, την ηλικία τους, την οικογενειακή τους κατάσταση (άγαμος-έγγαμος), τα έτη υπηρεσίας, τη μισθοδοσία, την κοινότητα στην οποία δίδασκαν και τις σπουδές τους. Στον πίνακα αυτό παρατηρούμε ότι πολλά ονόματα των διδασκάλων συνοδεύονται με τις λέξεις Χότζας (hoca), Αφούς ή Χαφούζ (hafiz) και Εφένδης (efendi). Χότζας, στα τουρκικά, σημαίνει διδάσκαλος, ιεροδιδάσκαλος, σοφός αυτός που διαβάζει εδάφια από το Κοράνιο κατά την ώρα της προσευχής στο τζαμί. Ο χότζας ήταν, επιπλέον υπεύθυνος και του τεμένους. Οι Τούρκοι στις ημέρες μας ακόμη συνηθίζουν να αποκαλούν τον διδάσκαλο χότζα. Hafiz είναι αυτός που μαθαίνει το Κοράνιο απ' έξω, ενώ efendi ση-

18. Η Γενική Διοίκηση Μακεδονίας έστειλε εγκύκλιο στις διοικητικές αρχές της με την οποία καλούσε τους αντιπροσώπους των μουσουλμανικών κοινοτήτων να συντάξουν πίνακες όπου θα καταγράφονται τα χωριά, τα σχολεία, τα τζαμιά, οι τεκέδες, οι μεντρεσέδες και άλλα θρησκευτικά μουσουλμανικά ευαγή καθιδρύματα. Η εγκύκλιος έχει ως εξής:

Παρακαλούμεν δπως καλέσητε τούς έν τή περιφέρεια υμών Μουφτήδες, ή 'Αναπληρωτάς Μουφτήδων, ή προκρίτους τών Μουσουλμανικών Κοινοτήτων και ζητήσητε παρ' αυτών τήν σύνταξιν και ταχειαν δι' υμών υποβολήν, πρός τό Γραφείον του παρ' Ημίν Νομικού Συμβούλου, πινάκων λεπτομερώς αναγραφόντων τά είς τήν δικαιοδοσίαν εκάστης περιφερείας ευρισκόμενα Μουσουλμανικά χωρία, ή Μουσουλμανικά Κοινότητας και τά έν αυτῇ υπάρχοντα Τζαμία, Τεκέδες, Μενδρεσέδες, Σχολεία ή άλλα ευαγή και θρησκευτικά Μουσουλμανικά καθιδρύματα, συντασσομένου 'Ελληνιστί δι' Έκαστον είδος καθιδρύματος ιδιαίτερον πίνακος περιλαμβάνοντος ευαναγνώστως τάς εξής λεπτομερείας.

- 1) Τά όνόματα τών Χωρίων και Μουσουλμανικών Κοινοτήτων.
- 2) Τά Διοικητικά τμήματα, Υποδιοικήσεις και Νομαρχίας, εις α υπάγονται τά χωρία ή αι Μουσουλμανικά Κοινότητες.
- 3) Τό είδος και όνομα εκάστου Τεμένους, Τεκέ, Σχολείου ή άλλου ευαγοῦς ή θρησκευτικοῦ μουσουλμανικοῦ ιδρύματος.
- 4) Τό είδος και τό ποσόν τών προσόδων εκάστου Τεμένους, Τεκέ, Σχολείου ή ιδρύματος κατά μήνα ή κατ' έτος.
- 5) Τό είδος τῆς επιτροπῆς ήτις διαχειρίζεται τάς προσόδους εκάστου ιδρύματος.
- 6) Τό είδος τῆς δαπάνης διά τήν συντήρησιν τούτων.
- 7) Τό όνομα τοῦ προϊσταμένου, ιερομένου, εκάστου τεμένους ή τεκέ.
- 8) Τά όνόματα τοῦ διδάσκοντος εις Έκαστον σχολείου ή μενδρεσέ προσωπικοῦ.
- 9) Τόν αριθμόν τών φοιτῶντων εις Έκαστον σχολείου ή μενδρεσέ μαθητῶν ή μαθητριῶν.
- 10) Τόν μισθόν εκάστου ιερομένου, διδασκάλου ή άλλου τινός προϊσταμένου ή βοηθοῦ τών ιδρυμάτων τούτων.

Έν Θεσσαλονίκη τῇ 11 'Ιουνίου 1914

*Ό Γενικός Διοικητής Μακεδονίας
ΘΕΜ. ΣΟΦΟΥΛΗΣ*

Γενική Διοίκησης Μακεδονίας, ό.π., σσ. 69-70.

Στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, όπου διασώζεται μέρος των εγγράφων της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας, συναντούμε στους φακέλους της καταγραφές νομαρχιών, υποδιοικήσεων σύμφωνα με τις οδηγίες της, οι οποίες μας παρέχουν χρήσιμες πληροφορίες για τη Μακεδονία.

μάνει κύριος. Εμείς πιστεύουμε ότι οι λέξεις *hoca*, *hafız* και *efendi* που αντικαθιστούσαν τα επίθετά τους ήταν τιμητικοί τίτλοι που απέδιδαν σεβασμό στο πρόσωπό τους. Οι ηλικίες των διδασκάλων κυμαίνονταν από 20-70 ετών, οι περισσότεροι όμως διδάσκαλοι των σχολείων της περιφέρειας Καϊλαρίων ήταν νέοι. Επίσης οι περισσότεροι ήταν έγγαμοι εκτός από έξι αγάμους και δύο χήρους. Όσον αφορά στη μόρφωσή τους ήταν απόφοιτοι των σχολείων Ιδαδιέ (Idadiye), του Διδασκαλείου Μοναστηρίου, της αστικής σχολής Μοναστηρίου, του Ιεροδιδασκαλείου Κωνσταντινουπόλεως, της σχολής Σερβίων, των αστικών σχολείων Καϊλαρίων, Μουραλάρ, Εδέσσης, μεντρεσέδων¹⁹ κ.ά. Στα σχολεία δίδασκαν εκτός από τους διδασκάλους και χοτζάδες. Οι περισσότεροι διδάσκαλοι, από ότι παρατηρούμε στον εν λόγω πίνακα, δίδασκαν στις κοινότητες από τις οποίες κατάγονταν. Οι μισθοί που λάμβαναν δεν ήταν ικανοποιητικοί και ήταν ανάλογοι με την οικονομική κατάσταση της κοινότητας π.χ. ο Αχμέτ Εφένδης λάμβανε από την κοινότητα Κάτω Καϊλαρίων το ποσό των 33 λιρών Τουρκίας, ενώ από την ίδια κοινότητα ο Διασίν Ιμπραήμ (Yasin İbrahim) 14, ο Χαφούζ Μουρτιτζά και ο Αλή Χότζας 9 λίρες Τουρκίας ο καθένας, ενώ ο διδάσκαλος Σαλή Χότζας που δίδασκε στην κοινότητα Τζελελί πληρωνόταν 3 λίρες Τουρκίας. Τα έτη υπηρεσίας τους κυμαίνονταν από 1-20. Πιο συγκεκριμένα είκοσι έτη υπηρεσίας είχαν μόνο 3 από τους 51 διδασκάλους, 15 έτη 3, 10 έτη 8 διδάσκαλοι, ενώ οι υπόλοιποι από 1-9 έτη. Με βάση τη στατιστική που μελετούμε, αλλά και από άλλες πηγές²⁰ εξάγεται το συμπέρασμα ότι στα Καϊλάρια, αλλά και σ' ολόκληρη τη Μακεδονία, με εξαίρεση τη Θεσσαλονίκη²¹ που ήταν η πρωτεύουσά της, οι Τούρκοι άρχισαν

19. Medrese: ιεροπουδαστήριο. Για τους μεντρεσέδες βλ. M. Kemal Özgerin, «Eski bir Rûznâme'ye göre İstanbul ve Rumeli medreseleri» (Οι μεντρεσέδες της Κωνσταντινουπόλεως και των Βαλκανίων σύμφωνα με ένα παλαιό βιβλίο καθημερινών εξόδων), *Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırmaları Enstitüsü* 4-5 (1973-1974) 263-290· S. Eyce, «Mescid», *İslam Ansiklopedisi*, τόμ. 8, İstanbul 1993, σσ. 1-120. H. Akgündüz, *Osmanlı medrese sistemi* (Το σύστημα των οθωμανικών μεντρεσέδων), İstanbul 1997· C. İzgi, *Osmanlı medreselerinde ilim* (Η παιδεία στους οθωμανικούς μεντρεσέδες), τόμ. 1-2, İstanbul 1997.

20. Από τη θέση αυτή οφείλουμε να ευχαριστήσουμε τον Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Κολωνίας κ. Γαβριήλ, ο οποίος μας δώρισε δύο σπάνια πανεπιστημακά βιβλία τα οποία διδάχθηκε κατά τη διάρκεια των φοιτητικών χρόνων του στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου της Κωνσταντινουπόλεως και παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την παιδεία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και αποτέλεσαν πολύτιμο οδηγό για τη μελέτη μας· N. Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi* (Η ιστορία της τουρκικής παιδείας), τ. 1-2, İstanbul 1931, 1932.

21. Βλ. Γ. Μωραϊτόπουλος, *Η Θεσσαλονίκη*, εν 'Αθήναις 1882, σσ. 37-38· Π. Κοντογιάννης, «Σχολεία άλλοφύλων εν Θεσσαλονίκη», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* (Παμμακεδονικού Συλλόγου) έτος Γ' 1910, εν 'Αθήναις 1909, σσ. 155-161· Ν. Ίγγλέσης, *Όδηγός τής Ελλάδος*, 'Αθήνα 1910-1911, σ. 30· A. S. Ünver, «Selanik'te yüz eserimiz hakkında» (Σχετικά με τα εκατό μνημεία μας στη Θεσσαλονίκη), *Giney-Doğru Anvura Araştırmaları Dergisi*, τόμ. 1, İstanbul 1972, σσ. 257-260· Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία τής Θεσσαλονίκης κατά την εποχή τής τουρκοκρατίας 1430-1912*, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 393-399· Σ. Λουκάτος, *Πολιτειογραφία τής νομαρχιακής περιφέρειας τής Θεσσαλονίκης, 1923. Μέρος Α' 'Υποδιοικήσεις: Βερροίας-Θεσσαλονίκης-Κατε-*

να ιδρύουν τα περισσότερα σχολεία τους²² στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα²³. Το γεγονός αυτό οφείλεται στη μεγάλη οικονομική ανάπτυξη που γνώρισε κατά την περίοδο αυτή η Μακεδονία.

Στη συνέχεια της μελέτης μας θα αναφερθούμε αναλυτικά, με βάση τα στοιχεία που μας παρέχει η εν λόγω στατιστική, στις κοινότητες της περιφέρειας Καϊλαριών, όπου λειτουργούσαν τουρκικά σχολεία. Ας σημειωθεί ότι στην υπό εξέταση περιοχή λειτουργούσαν και ελληνικά σχολεία²⁴. Υπενθυμίζουμε ότι ο υποδιοικητής στον συμπληρωματικό πίνακα της στατιστικής των κατοίκων της περιοχής δεν καταγράφει ολόκληρο τον πληθυσμό της, αφού, όπως αναφέρει, πρόκειται για συμπληρωματικό πίνακα, με αποτέλεσμα να μην γνωρίζουμε τον ακριβή αριθμό των κατοίκων ορισμένων κοινοτήτων που αναφέρονται στον πίνακα της στατιστικής των ξένων σχολείων. Δυστυχώς η στατιστική που προηγήθηκε στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας δεν σώζεται. Για να έχουμε μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα του πληθυσμού των κοινοτήτων που απουσιάζουν από τον πίνακα θεωρούμε σκόπιμο να συμπληρώσουμε αυτές από την πλησιέστερη χρονολογικά μελέτη του Αθανασίου Χαλκιόπουλου, η οποία αναφέρεται στους κατοίκους των κοινοτήτων που εξετάζουμε. Στη μελέτη μας διατηρούμε την ορθογραφία και τις ονομασίες των κοινοτήτων όπως καταγράφονται στους πίνακες· όταν μας είναι γνωστή, δίνουμε και τη σημερινή ονομασία τους.

Τα Καϊλάρια²⁵ χωριζόνταν σε δύο συνοικίες: Άνω Καϊλάρια²⁶ και Κάτω

ρίνης, Αθήνα 1987, σσ. 105-107.

22. Για την οργάνωση της παιδείας βλ. ενδεικτικά İ. Uzunçarşılı, *Osmali devletinin ilmiye teşkilâtı* (Η οργάνωση της παιδείας εντός του Οθωμανικού Κράτους), Ankara 1965.

23. Για τα τουρκικά σχολεία του σαντζακίου Θεσσαλονίκης βλ. Π. Βαλασιμίδης, «Τα Τουρκικά σχολεία στο σαντζακί Θεσσαλονίκης κατά το σχολικό έτος 1910-1911», *Μακεδονικά* 31 (1997-1998) 345-389.

24. Για τα ελληνικά σχολεία βλ. κυρίως Σ. Παπαδόπουλος, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σσ. 178-182· Αδάμου, *ό.π.*, σσ. 253-255· Α. Δάφδας, *Η εκπαίδευση στη Δυτική Μακεδονία κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας ως αυτοάμυνα του ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 1995, σσ. 76-77.

25. Ο Δημήτριος Φιλιππίδης αναφέρει (1906) 2.500 Μουσουλμάνους και 500 Έλληνες, ο Α. Αρβανίτης 2.000 Τούρκους και 700 Έλληνες κάτοικους και ο Α. Χαλκιόπουλος (1910) σημειώνει 4.000 Μουσουλμάνους και 200 Έλληνες, Δ. Φιλιππίδης, *Η Μακεδονία Ιστορικά, εθνολογικά, γεωγραφικά, στατιστικά*, εν' Αθήναις 1906, σ. 79· Αρβανίτης, *ό.π.*, σσ. 93-94· Χαλκιόπουλος, *ό.π.*, σ. 108. Πρβλ. Χ. Πουλίου, «Διοικητική διαίρεσις της Μακεδονίας», *Μακεδονικόν Ήμερολόγιον* (Παρμακεδονικόν Συλλόγου) Έτος Δ' 1911, εν' Αθήναις 1911, σ. 165· Α. Αδάμου, *ό.π.*, σ. 233.

26. Ο αρχιμ. Νικηφόρος Μανάδης δημοσίευσε έγγραφο, με ημερομηνία 7 Μαρτίου 1951, που αφορούσε στην ανέγερση του ναού του αγίου Ιωάννου Άνω Καϊλαριών, στο οποίο διαβάζουμε *‘Η Πόλις μας, ως γνωστόν, δέν κατάρθωσε νά άποκτήση ‘Ελληνοπρεπείς Νεούς άλλ’ οί ύφιστάμενοι είναι Τουρκικά Τζαμιά λίαν πεπαλαιόμενα και επικίνδυνα διά τόν περαιτέρω έκκλησιασμόν μας*. Βλ. Ν. Μανάδης, *Έρεά Μητρόπολις Νέας Πελαγονίας 1924-1930 ή Πτολεμαΐδος*

Καϊλάρια. Στα *Άνω Καϊλάρια*²⁷ λειτουργούσε μία σχολή, στην οποία δίδασκαν ο Χαφούζ Καζήμ (Kâzım) και Τζεμάλ Χότζας²⁸ σε 70 μαθητές και 30 μαθήτριες. Ο πρώτος λάμβανε μισθό 24 λίρες Τουρκίας, ενώ ο δεύτερος 18 λίρες Τουρκίας. Τα έξοδα της σχολής ανερχόταν στο ποσό των 42 λιρών Τουρκίας. Στα *Κάτω Καϊλάρια*²⁹ λειτουργούσαν μία αστική και τρεις κοινές σχολές. Στην αστική σχολή δίδασκαν δύο διδάσκαλοι σε 80 μαθητές. Στις κοινές σχολές δίδασκαν τρεις διδάσκαλοι. Στην πρώτη φοιτούσαν 20 μαθητές και 20 μαθήτριες. Τον ίδιο αριθμό συναντούμε και στη δεύτερη, ενώ στην τρίτη 30 μαθητές και 25 μαθήτριες. Στην αστική σχολή δίδασκαν ο Αχμέτ Εφένδης και ο Διασίν Ιμπραήμ³⁰, ο πρώτος λάμβανε μισθό 33 λίρες Του-

καί Έφοδαίας 1930-1935, Πτολεμαΐδα 2000, σ. 241 (στο εξής: *Ίερά Μητρόπολις*).

27. Το τζαμί των Άνω Καϊλαριών μετά το 1923 μετατράπηκε σε ναό, που ετιμάτο στον άγιο Ιωάννη, και τελούνταν τα της λατρείας περισσότερο από τριάντα χρόνια έως την ανοικοδόμηση του ναού του αγίου Ιωάννου. Βλ. Μανάδης, *Ίερά Μητρόπολις*, όπ., σσ. 236, 265-270.

28. Οι διδάσκαλοι κατάγονταν από τα Καϊλάρια. Ο Χαφούζ Καζήμ γεννήθηκε το 1305 (1889) και ο Τζεμάλ Χότζας το 1300 (1884). Και οι δύο ήταν απόφοιτοι *darülmualimîn* (σχολή διδασκάλων αρρένων). Ο πρώτος είχε προϋπηρεσία ένα έτος, ενώ ο δεύτερος οκτώ έτη. Οι χρονολογίες στις παρενθέσεις είναι σύμφωνα με το χριστιανικό ημερολόγιο, ενώ οι λοιπές σύμφωνα με το ισλαμικό ημερολόγιο (έτος γίγρας). Βλ. R. Unat, *Hicri tarihleri millîdir tarihi çevirme kilavuzu* (Οδηγός που μετατρέπει τα έτη γίγρας σε χριστιανικά έτη), Ankara 1994. *Yücel Dağlı-Cumhuriyet Üzeri, Tarih çevirme kilavuzu* (Οδηγός που μετατρέπει τις χρονολογίες-ημερομηνίες), τόμ. 1-5, Ankara 1997.

29. Το τζαμί της συνοικίας λειτουργούσε από το 1923 ως ναός του αγίου Στεφάνου, το οποίο μετονομάσαν έτσι οι πρόσφυγες από το Εξάστερο της Ανατολικής Θράκης σε ανάμνηση του ναού της πατρίδας τους που ετιμάτο στον άγιο Στέφανο. Εδώ εκκλησιάζονταν μαζί με τους πρόσφυγες που ήρθαν από τους Επιβάτες έως την 9η Μαΐου του 1955, οπότε κατεδαφίστηκε, διότι τέθηκε σε λειτουργία ο νέος ομώνυμος ναός, που θεμελιώθηκε δίπλα του την 23η Αυγούστου 1953, και πρωτολειτούργησε τη 15η Μαΐου 1955. Ο αρχιμ. Νικηφόρος Μανάδης δημοσίευσε φωτογραφίες του τζαμιού. Βλ. Μανάδης, *Ίερά Μητρόπολις*, όπ., σσ. 2242-244. Για τους Επιβάτες βλ. «Επαρχία Σηλυβρίας», *Ήπειρος τοῦ Θρακικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου* 1 (1872-1873) 57-59, 2 (1873-1874) 94-95· Ε. Δράκος, *Τὰ Θρακικά ἤτοι διαλέξεις περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν Σηλυβρίας, Γάνου καὶ Χώρας, Μετρῶν καὶ Ἀθῶρων, Μυριοσφύτου καὶ Περιστάσεως, Καλλινοπόλεως καὶ Μαδύτου*, τεύχος Α', Ἀθήνησι 1892, σσ. 27-38· Α. Σαμοθράκης, *Λεξικὸν γεωγραφικὸν καὶ ἱστορικὸν τῆς Θράκης*, Ἀθήνα 1963, σσ. 183-185· Ε. Σταμούλη-Σαραντή, *Ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν Θράκην. Ἡ Σηλυβρία μὲ τὰ γύρω της χωριά*, τ. 1, Ἀθήνα 1956, σ. 51· Α. Μήλλας, *Προπνοΐδα μια θάλασσα της Ρωμοσύνης*, Ἀθήνα 1992, σσ. 135-136· «Κώδιξ Επιβατιῶν», *Θρακικά* 14 (1940) 260-277· Κ. Βέικου-Σεραμέτη, «Επιβάτες Ανατολικῆς Θράκης. Βιβλιογραφικὰ στοιχεῖα (1829-1980)», *Θρακικά Χρονικά* 3 (1980-1981) 90-94· C. Kozanoğlu, *Her yönlüyle Silivri* (Ἡ Σηλυβρία ἀπ' ὅλες τὶς ὀψεις), Silivri 1994, σσ. 162-176. Γ. Καριώτης, *Μνήμες Επιβατιῶν*, [Θεσσαλονίκη] 1999 και για το Εξάστερο βλ. «Επαρχία Σηλυβρίας», *Ήπειρος τοῦ Θρακικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου* 2 (1873-1874) 96· Δράκος, όπ., σσ. 38-41· Μ.Α.Σ., «Κώδιξ Ἐξαστέρου», *Θρακικά* 18 (1943) 161-175· Χ. Γκέρτσος, *Ἡ Ἀνατολικὴ Θράκη. Μερικὴ καὶ σύντομος ἱστορία αὐτῆς. Τὸ Ἐξάστερον καὶ ἡ λαογραφία αὐτοῦ*, Ἀθήνα 1967· Α. Κνιατσόκης, «Ἱστορικὴς, Ἱστοριοκλίμα καὶ παιδεία στὸ Ἐξάστερον», *Ἡμερολόγιο-Λεύκωμα Θρακικῆ Ἑστία Θεσσαλονίκης* 3 (1984) 164-167.

30. Οι διδάσκαλοι Αχμέτ Εφένδης και Διασίν Ιμπραήμ κατάγονταν από τα Καϊλάρια: ο πρώτος είχε γεννηθεί το 1310 (1894), ενώ ο δεύτερος το 1285 (1869). Και οι δύο ήταν απόφοιτοι

κίας, ενώ ο δεύτερος 14. Στις υπόλοιπες σχολές δίδασκαν: ο Χαφούζ Μουρτιζά, ο Αλή Χότζας που λάμβαναν από 9 λίρες Τουρκίας και ο Ιμάμ Χαφούζ Εγιούπ³¹ πληρωνόταν 10 λίρες Τουρκίας. Η συνολική δαπάνη των σχολείων ανερχόταν στο ποσό των 75 λιρών Τουρκίας.

Στην *Ελεβίση* ζούσαν 837 Τούρκοι. Λειτουργούσε μία σχολή, στην οποία δίδασκε ο Ρετζίπ (Reser) Εφένδης³² σε 20 μαθητές και 15 μαθήτριες που λάμβανε μισθό 18 λίρες Τουρκίας. Η δαπάνη της σχολής ανερχόταν στο ποσό των 18 λιρών Τουρκίας.

Στο *Σούρποβο*³³ ζούσαν 929 Τούρκοι³⁴. Αναφέρεται μία τουρκική σχολή με τρεις διδασκάλους και 60 μαθητές και 40 μαθήτριες. Η σχολή ήταν ιδιωτική. Τα μαθήματα δίδασκαν ο Αλή Χότζας, ο Ασάν Χότζας³⁵, που λάμβαναν έκαστος από 8 λίρες Τουρκίας, και ο Νεμπί Αφούς που πληρωνόταν με 10 λίρες Τουρκίας. Η ετήσια δαπάνη της σχολής ανερχόταν στο ποσό των 26 λιρών Τουρκίας.

Στο *Κελεμές*³⁶, με 248 Τούρκους κατοίκους³⁷, λειτουργούσε μία κοινή

της αστικής σχολής Καϊλαριών. Ο Αχμέτ Εφένδης είχε προϋπηρεσία ενός έτους, ενώ ο Διασίν Ιμπραήμ δεκαπέντε έτη.

31. Οι Χαφούζ Μουρτιζά και Ιμάμ Χαφούζ Εγιούπ γεννήθηκαν στα Καϊλάρια· ο πρώτος το 1310 (1894) και ο δεύτερος 1300 (1884). Ο Αλή Χότζας γεννήθηκε στο Ναυμπάνκιου το 1300 (1884). Και οι τρεις διδάσκαλοι ήταν απόφοιτοι μεντρεσέδων. Ο Χαφούζ Μουρτιζά και ο Αλή Χότζας είχαν προϋπηρεσία ενός έτους, ενώ ο Ιμάμ Χαφούζ Εγιούπ δέκα έτη.

32. Ο Ρετζίπ Εφένδης γεννήθηκε το 1302 (1886) στο Νοβιγκράτ· ήταν απόφοιτος Ιδαδιέ και είχε προϋπηρεσία τρία έτη.

33. Το Σούρποβο ή Σούλποβο μετονομάστηκε σε Άρδασσα. Από έγγραφο του Εσκλησιαστικού Συμβουλίου του ναού της Μεταμορφώσεως της κοινότητας Άρδασσας προς το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων για την παροχή χρηματικής βοήθειας για την αποπεράτωση του ναού, που δημοσίευσε ο αρχιμ. Νικηφόρος Μανάδης, με ημερομηνία 5 Σεπτεμβρίου 1959, διαβάζουμε ... *αναφέρωμεν Ύμιν ότι Μετά την Μικρασιατική καταστροφήν και της ανταλλαγής τών πληθυσμών, ήλθομεν εις Έλλάδα και εγκαταστάθημεν εις τό χωρίον πρώην «Σούλποβον» άμιγές Όθωμανικόν και μετονομασθέν εις Άρδασσαν... Εϋθύς μετά την εγκατάστασίν μας έν έτει 1923, εύρέθημεν εις ανάγκην νά όρίσωμεν τόπον λατρείας και νά εκκλησιασθώμεν εις μίαν ένταίθα κειμένην τουρκικήν άχυρώνα. Κατά δε τίν δι΄ ανταλλαγής φρηγίν τών Τούρκων, μετατρέψαμεν τό υπάρχον έτοιμόροπον ήδη τότε τέμενος «Τσαμί» τών Τούρκων εις τόπον προσειχής και χριστιανικής λατρείας ένθα εκκλησιασθέντες κατά πρώτον τήν διη Αύγουστου του 1923 ήμεραν της θείας Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, όνομάσαμεν αυτό Ίερόν Ναόν Μεταμορφώσεως του Σωτήρος... εκκλησιαζόμενοι έκτοτε μέχρι τούδε πάντοτε έπισκενάζοντες και έσωτερικώς ύποστηρίζοντες τούτον εκ του φόβου της καταρρέσεως έναλλάσσοντες έκάστοτε τά σπείηοτα ξύλινα ύποστηρίγματα. Έσχάτως όμως τούτο κατέτη τελείως έτοιμόροπον και λίαν επικίνδυνον δι΄ εκκλησιασμόν. Μανάδης, Ίερά Μητρόπολις, όπ., σσ. 246-247.*

34. Ο Χαλκικόπουλος, ό.π., σ. 108, αναφέρει 650 Τούρκους και 100 Έλληνες κατοίκους.

35. Οι διδάσκαλοι κατάγονταν από το Σούρποβο. Ο πρώτος γεννήθηκε το 1295 (1879), ο δεύτερος το 1260 (1844) και ο τρίτος το 1308 (1892). Οι πρώτοι δύο ήταν απόφοιτοι «μικρού σχολείου», ενώ ο τελευταίος της αστικής σχολής Καϊλαριών. Ο Αλή Χότζας είχε προϋπηρεσία τριών ετών, ο Ασάν Χότζας είκοσι και ο Νεμπί Αφούς δύο ετών.

36. Το Κελεμές ή Οκελεμές μετονομάστηκε σε Φαράγγι.

37. Στην απογραφή της 19ης Δεκεμβρίου του 1920 καταγράφονται 128 άνδρες και 122 γυ-

σχολή. Η στατιστική που μελετούμε δεν αναφέρει τον αριθμό των μαθητών. Μας πληροφορεί μόνο ότι στη σχολή δίδασκε ο Χασάν Τσαούς³⁸. Επίσης δεν γνωρίζουμε τον μισθό του διδασκάλου, καθώς και τη δαπάνη που διέθετε η κοινότητα για τη σχολή.

Στο Τζουμά³⁹ κατοικούσαν 802 Τούρκοι⁴⁰. Υπήρχαν τρεις κοινές σχολές. Στην πρώτη παρακολουθούσαν τα μαθήματα 30 μαθητές και 20 μαθήτριες, στους οποίους δίδασκε ένας διδάσκαλος που λάμβανε 10 λίρες Τουρκίας. Στη δεύτερη φοιτούσαν 30 μαθητές και 20 μαθήτριες, στους οποίους δίδασκε ένας διδάσκαλος με μισθό 10 λίρες Τουρκίας, ενώ στην τρίτη σχολή υπήρχαν 25 μαθητές και 15 μαθήτριες με ένα διδάσκαλο που λάμβανε το ποσό των 10 λιρών Τουρκίας. Στις σχολές δίδασκαν ο Μουσταφά Αφούς, ο Σουλεϊμάν Μολτέ και ο Μουντίν (Muhittin) Αφούς⁴¹. Η συνολική ετήσια δαπάνη των σχολείων ανέρχονταν στο ποσό των 30 λιρών Τουρκίας.

Το Χαϊδαρλί⁴² κατοικείται από 939 Τούρκους⁴³. Στην κοινότητα αυτή υπήρχαν τρεις κοινές σχολές. Στην πρώτη φοιτούσαν 18 μαθητές και 12 μαθήτριες, στη δεύτερη 18 μαθητές και 15 μαθήτριες, ενώ στην τρίτη 25 μαθητές και 15 μαθήτριες. Στις σχολές δίδασκαν τρεις διδάσκαλοι: ο Ρετζέπ Αχμέτ, ο Τζεμάλ Αχμέτ, που λάμβαναν από 5 λίρες Τουρκίας ο καθένας, και ο Σαλή Αχμέτ που πληρωνόταν 7 λίρες Τουρκίας⁴⁴. Η συνολική δαπάνη των σχολείων ανέρχονταν στο ποσό των 17 λιρών Τουρκίας.

Στο Ερτομουσί⁴⁵, στο οποίο κατοικούσαν 977 Τούρκοι⁴⁶, λειτουργούσαν

ναϊκές. *Πληθυσμός του Βασιλείου της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 19ης Δεκεμβρίου 1920*, εν Αθήναις 1921, σ. 173 (στο εξής: *Πληθυσμός του Βασιλείου*).

38. Γεννήθηκε στην Κατράνιτσα το 1280 (1864) ήταν χότζας και είχε δύο έτη προϋπηρεσία.

39. Το 1925 μετονομάστηκε Καλλιθέα, ενώ το 1928 Αμύγδαλα (Δ. 19.7.1928 ΦΕΚ Α' 156/1928) και το 1961 σε Χαραυγή (Β.Δ. 81/22.1.1961 ΦΕΚ Α' 20/1961).

40. Κατά τον Χαλκιάοπουλο, *ό.π.*, σ. 109, 700 άτομα.

41. Οι διδάσκαλοι κατάγονταν από το Τζουμά. Ο Μουσταφά Αφούς και ο Μουντίν Αφούς γεννήθηκαν το 1302 (1886), ενώ ο Σουλεϊμάν Μολτέ το 1301 (1885). Και οι τρεις ήταν απόφοιτοι του διδασκαλείου Μοναστηρίου. Ο Μουσταφά Αφούς είχε προϋπηρεσία επτά έτη, ο Σουλεϊμάν Μολτέ έξι και ο Μουντίν Αφούς τέσσερα.

42. Σήμερα ονομάζεται Κλείτος.

43. Ο Χαλκιάοπουλος σημειώνει 690 Τούρκους κατοίκους. Στο Χαϊδαρλί υπήρχε τέμενος με την ονομασία Abdullah bin Ahmet Ağ a Cami και στην κάτω συνοικία του γνωρίζουμε ότι υπήρχε το Ferici Zade Ahmet bin Mehmet Bey Cami. Χαλκιάοπουλος, *ό.π.*, σ. 109· E. Hakki Ayverdi, *Avrupa' da Osmanlı mimarî eserleri* (Οθωμανικά αρχιτεκτονικά μνημεία στην Ευρώπη), τόμ. 4 βιβλίο 5, İstanbul 1982, σ. 186.

44. Οι διδάσκαλοι κατάγονταν από το Χαϊδαρλί. Ο Ρετζέπ Αχμέτ γεννήθηκε το 1300 (1884), ο Τζεμάλ Αχμέτ το 1302 (1886) και ο Σαλή Αχμέτ το 1288 (1872). Όλοι ήταν απόφοιτοι κοινής σχολής. Οι πρώτοι δύο διδάσκαλοι είχαν προϋπηρεσία από τρία έτη, ενώ ο τρίτος δέκα έτη.

45. Είναι η σημερινή Ποντοκόμη.

46. Ο Χαλκιάοπουλος, *ό.π.*, σ. 109, υποστηρίζει ότι κατά το έτος 1910 στην κοινότητα ζούσαν 840 Τούρκοι.

δύο κοινές σχολές. Στην πρώτη τα μαθήματα παρακολουθούσαν 60 μαθητές και 20 μαθήτριες με ένα διδάσκαλο, ενώ στη δεύτερη τους 25 μαθητές και 15 μαθήτριες δίδασκε ένας διδάσκαλος. Στις σχολές δίδασκαν: ο Νεμπί Αφούς που λάμβανε μισθό 12 λίρες και ο Σαλή Αφούς⁴⁷ για τον οποίο δεν γνωρίζουμε τον μισθό του. Η ετήσια δαπάνη της πρώτης σχολής ανερχόταν στο ποσό των 12 λιρών Τουρκίας. Όσον αφορά στη δεύτερη σχολή δεν γνωρίζουμε τη δαπάνη της, καθώς και τον μισθό που λάμβανε ο διδάσκαλός της.

Στην *Αρμπίνα*⁴⁸, που ζούσαν 351 Τούρκοι⁴⁹, λειτουργούσε μία σχολή. Σ' αυτή δίδασκε ο Μπαϊράμ Αφούς⁵⁰ σε 30 μαθητές και 10 μαθήτριες με μισθό 14 λίρες Τουρκίας. Η ετήσια δαπάνη της σχολής ανερχόταν στο ποσό των 14 λιρών Τουρκίας.

Στην *Ινέοβα*⁵¹ συναντούμε 703 Τούρκους⁵². Λειτουργούσε μία σχολή, στην οποία δίδασκε ο Κιαζήμ Εφέντης⁵³ σε 30 μαθητές και 10 μαθήτριες. Δεν γνωρίζουμε τον μισθό που λάμβανε ο διδάσκαλος ούτε τις δαπάνες του σχολείου.

Στο *Κολάρτς*⁵⁴ ζούσαν 460 Τούρκοι⁵⁵. Υπήρχε μία σχολή, στην οποία τα μαθήματα δίδασκε ο Ιμπτέ-Τουλά Χότζας⁵⁶ σε 30 μαθητές και 10 μαθήτριες. Και για αυτή τη σχολή δεν έχουμε πληροφορίες για τον μισθό του διδασκάλου και για τα έξοδά της.

Η *Ούτσενα*⁵⁷ κατοικείται από 682 Τούρκους⁵⁸. Λειτουργούσε μία σχολή, στην οποία τα μαθήματα δίδασκε ο διδάσκαλος Αχμέτ Ιμπραήμ⁵⁹ σε 35 μα-

47. Οι διδάσκαλοι κατάγονταν από το Ερτομούσι. Ο Νεμπί Αφούς γεννήθηκε το 1305 (1889) και ήταν απόφοιτος του διδασκαλείου Μοναστηρίου με προϋπηρεσία έξι ετών, ενώ ο Σαλή Αφούς το 1308 (1892) και ήταν απόφοιτος της αστικής σχολής Καϊλαριών με προϋπηρεσία ενός έτους.

48. Η Αρμπίνα ή Χαρμπίνα ή Αρμπίνο ονομαζόταν έτσι έως το 1928. Στη συνέχεια μετονομάστηκε Φτελιώνας και από το 1940 έως το 1951 Πτελιών. Σήμερα ονομάζεται Πτελεών.

49. Ο Χαλκιοπούλος, *ό.π.*, σ. 109, σημειώνει ότι το 1910 στην κοινότητα ζούσαν 280 Τούρκοι.

50. Γεννήθηκε στο Μουρανλί το 1308 (1892) ήταν απόφοιτος του διδασκαλείου Μοναστηρίου και είχε προϋπηρεσία δύο ετών.

51. Μετονομάστηκε σε Ακινλή.

52. Κατά τον Χαλκιοπούλο, *ό.π.*, σ. 109, 600 άτομα.

53. Ο Κιαζήμ Εφέντης γεννήθηκε στα Σέρβια το 1295 (1879) ήταν εφοδιασμένος με απολυτήριο της σχολής των Σερβίων και είχε προϋπηρεσία ενός έτους.

54. Κολάρτς ή Κολάρτσα σήμερα ονομάζεται Μανιάκι.

55. Σύμφωνα με την απογραφή του 1920 στην κοινότητα κατοικούσαν 276 άνδρες και 265 γυναίκες. *Πληθυσμός του Βασιλείου*, *ό.π.*, σ. 172.

56. Γεννήθηκε στο Κολάρτς το 1280 (1864) ήταν απόφοιτος «μικρού σχολείου» και είχε προϋπηρεσία είκοσι ετών.

57. Ούτσενα ή Ούτσανα. Από το 1928 έως το 1940 έφερε την ονομασία Κομνηνό, ενώ σήμερα ονομάζεται Κομνηνά.

58. Ο Χαλκιοπούλος, *ό.π.*, σ. 109, αναφέρει 580 Τούρκους.

59. Ο Αχμέτ Ιβραήμ γεννήθηκε στην Ούτσενα το 1280 (1864) ήταν απόφοιτος «μικρού σχο-

θητές και 20 μαθήτριες και λάμβανε μισθό 15 λίρες Τουρκίας.

Στο *Τσαλτζιλάρ*⁶⁰ ζούσαν 2.381 Τούρκοι⁶¹, ενώ λειτουργούσαν τέσσερις σχολές. Στην πρώτη τα μαθήματα παρακολουθούσαν 30 μαθητές και 20 μαθήτριες. Η δεύτερη είχε 25 μαθητές και 15 μαθήτριες, ενώ η τρίτη και η τέταρτη είχαν από 20 μαθητές και 15 μαθήτριες. Σε καθεμία από τις σχολές δίδασκε ένας διδάσκαλος. Τα μαθήματα δίδασκαν οι: Γουσουφ (Yusuf) Χότζας, Αντέμ Χότζας, Ιντρίς Χότζας και Οσμάν Εφένδης⁶². Ο πρώτος και ο τρίτος λάμβαναν από 6 λίρες Τουρκίας, ο δεύτερος 8 και ο τέταρτος 4. Οι δαπάνες των σχολείων ανέρχονταν συνολικά στο ποσό των 24 λιρών Τουρκίας.

Στο *Κρέμισι*⁶³ βρίσκουμε 1.236 Τούρκους⁶⁴. Στην κοινότητα λειτουργούσε μία σχολή που δίδασκε ο Μουχαρέμ Ασάν⁶⁵ σε 50 μαθητές με μισθό 10 λίρες Τουρκίας. Η ετήσια δαπάνη της σχολής ανερχόταν στο ποσό των 10 λιρών Τουρκίας.

Στη *Μοϊβοντίνια*⁶⁶ ζούσαν 381 Τούρκοι⁶⁷. Υπήρχε μία σχολή, στην οποία δίδασκε ο Σαλή Χότζας⁶⁸. Δεν γνωρίζουμε περισσότερα στοιχεία για τη σχολή.

Στο *Μουραλάρ*⁶⁹ κατοικούσαν 435 Τούρκοι⁷⁰. Λειτουργούσε μία σχολή, στην οποία δίδασκε ο Μουσταφά Βελή⁷¹ σε 15 μαθητές και 15 μαθήτριες με μισθό 8 λίρες Τουρκίας. Η ετήσια δαπάνη της σχολής ανερχόταν στο ποσό των 8 λιρών Τουρκίας.

Στο *Μπαϊρακλή*⁷² ζούσαν 280 Τούρκοι⁷³. Υπήρχε μία σχολή, στην οποία

λείου» και είχε προϋπηρεσία δέκα ετών.

60. Σήμερα ονομάζεται Φιλώτας.

61. Κατά τον Χαλκιοπούλο, *ό.π.*, σ. 109, οι Τούρκοι ήταν 2.250.

62. Οι διδάσκαλοι κατάγονταν από το Τσαλτζιλάρ. Ο Γουσουφ Χότζας γεννήθηκε το 1305 (1889), ο Αντέμ Χότζας και ο Ιντρίς Χότζας το 1285 (1869), ενώ ο Οσμάν Εφένδης το 1278 (1862). Οι διδάσκαλοι ήταν απόφοιτοι Ιδαδιέ. Ο πρώτος είχε προϋπηρεσία τεσσάρων ετών, ο δεύτερος οκτώ, ο τρίτος έξι και ο τέταρτος εννέα.

63. Το Κρέμισι ή Κρίμισια μετονομάστηκε σε Μεσόβουνο.

64. Σύμφωνα με την απογραφή της 19ης Δεκεμβρίου του 1920 στην κοινότητα κατοικούσαν 753 άνδρες και 715 γυναίκες. *Πληθυσμός του Βασιλείου, ό.π.*, σ. 173.

65. Ο Μουχαρέμ Ασάν γεννήθηκε στο Κρέμισι το 1310 (1894): ήταν απόφοιτος της αστικής σχολής Μοναστηρίου και είχε προϋπηρεσία ενός έτους.

66. Η Μοϊβοντίνια ή Βοεβοδίνια μετονομάστηκε σε Σπηλιά.

67. Ο Χαλκιοπούλος, *ό.π.*, σ. 109, παρουσιάζει 250 κατοίκους.

68. Καταγόταν από το Τζουνοά και είχε γεννηθεί το 1295 (1879): ήταν χότζας στην κοινότητα με προϋπηρεσία οκτώ ετών.

69. Το Μουραλάρ ή Μουσαλάρ είναι ο σημερινός Πελαργός.

70. Ο Χαλκιοπούλος, *ό.π.*, σ. 109, μας δίνει τον αριθμό των 400 ατόμων.

71. Γεννήθηκε στο Μουραλάρ το 1290 (1874): ήταν απόφοιτος της κοινής σχολής Μουραλάρ και είχε προϋπηρεσία ενός έτους.

72. Η (το) Μπαϊρακλή ή Μπαρακλή μετονομάστηκε σε Εξοχή.

73. Κατά τον Χαλκιοπούλο, *ό.π.*, σ. 109, στο Μπαϊρακλή ζούσαν 230 Τούρκοι. Το τέμενος του χωριού έφερε την ονομασία Sinan Bey Cami. Hakki Ayverdi, *ό.π.*, σ. 186.

δίδαξε ο Ιμέρ (Ömer) Χότζας⁷⁴ σε 20 μαθητές και 10 μαθήτριες με αμοιβή 12 λίρες Τουρκίας. Η κοινότητα διέθετε για τη συντήρηση της σχολής το ποσό των 10-15 λιρών Τουρκίας.

Στο *Κιοσελέρ*⁷⁵ συναντούμε 1.084 Τούρκους⁷⁶. Στην κοινότητα λειτουργούσαν τρία σχολεία. Στο πρώτο φοιτούσαν 30 μαθητές και 20 μαθήτριες, στο δεύτερο 30 μαθητές και 10 μαθήτριες και στο τρίτο 30 μαθητές και 20 μαθήτριες. Σε κάθε σχολείο δίδαξε ένας διδάσκαλος, τον οποίο πλήρωνε η κοινότητα: ο Νουρεδδίν Μουραλή και ο Αβδουλάχ Αχμέτ λάμβαναν από 12 λίρες Τουρκίας, ενώ ο Ισμαήλ Σαλή⁷⁷ 10 λίρες Τουρκίας. Η κοινότητα και για τα τρία σχολεία δαπανούσε το ποσό των 34 λιρών Τουρκίας.

Στα *Κότσιανα*⁷⁸ ζούσαν 1409 Τούρκοι⁷⁹. Δεν έχουμε πληροφορίες για την εκπαιδευτική κατάσταση της κοινότητας.

Το *Τσιόρι*⁸⁰ κατοικείτο από 1.247 Τούρκους. Λειτουργούσε μία σχολή που δίδαξε ο Χουσεΐν Χότζας⁸¹ σε 60 μαθητές και 30 μαθήτριες με μισθό 12 λίρες Τουρκίας. Οι δαπάνες της σχολής ανέρχονταν στο ποσό των 12 λιρών Τουρκίας.

Στο *Καραγάτς*⁸² βρίσκουμε 818 Τούρκους⁸³. Υπήρχε μία σχολή, στην οποία δίδαξε ο Μαχμούτ Αφούς⁸⁴ σε 40 μαθητές και 30 μαθήτριες με μισθό 15 λιρών Τουρκίας. Η δαπάνη της σχολής ανερχόταν στο ποσό των 15 λιρών Τουρκίας.

Στο *Κουζουλού-Κιοι*⁸⁵ κατοικούσαν 777 Τούρκοι⁸⁶. Λειτουργούσε μία

74. Γεννήθηκε στο Μπαϊρακλή το 1280 (1864) ήταν απόφοιτος του διδασκαλείου Μοναστηρίου και είχε προϋπηρεσία είκοσι ετών.

75. Σήμερα ονομάζεται Αντίγονας.

76. Ο Χαλιόπουλος, *ό.π.*, σ. 109, αναφέρει 1.000 Τούρκους.

77. Οι διδάσκαλοι Νουρεδδίν Μουραλή και Ισμαήλ Σαλή κατάγονταν από το Κιοσελέρ, ενώ ο Αβδουλάχ Αχμέτ από το Νοβγκράτ. Ο πρώτος και ο τρίτος γεννήθηκαν το 1300 (1884), ενώ ο δεύτερος το 1305 (1889). Και οι τρεις ήταν απόφοιτοι μεντρεσέδων και είχαν προϋπηρεσία ενός έτους.

78. Τα Κότσιανα ή Κότσιανα είναι η σημερινή Περαία.

79. Κατά τον Χαλιόπουλο, *ό.π.*, σ. 109, κατοικούσαν 1.350 Τούρκοι.

80. Το Τσιόρι ή Τσορ σήμερα ονομάζεται Γαλάτεια.

81. Γεννήθηκε το 1280 (1864) ήταν απόφοιτος του διδασκαλείου της Κωνσταντινούπολης και είχε προϋπηρεσία ενός έτους.

82. Μετονομάστηκε σε Μαυροδένδρι.

83. Ο Χαλιόπουλος, *ό.π.*, σ. 109, μας πληροφορεί ότι στην κοινότητα ζούσαν 750 Τούρκοι. Το τέμενος της κοινότητας ονομάζονταν Budak Bey Cami. Hakkı Ayverdi, *ό.π.*, σ. 187.

84. Καταγόταν από το Καραγάτς και είχε γεννηθεί το 1300 (1884) ήταν εφοδιασμένος με απολυτήριο της αστικής σχολής Καϊλαριών και είχε προϋπηρεσία 10 ετών. Στη στατιστική του διδακτικού προσωπικού της περιφέρειας Καϊλαριών αναφέρεται ακόμη ένας διδάσκαλος ο Ριφάτ Αφούς που γεννήθηκε το 1303 (1887) στο Καραγάτς. Ήταν απόφοιτος του διδασκαλείου Μοναστηρίου με πέντε έτη υπηρεσίας, έγγαμος και λάμβανε μισθό 12 λίρες Τουρκίας.

85. Σήμερα ονομάζεται Καρυχώρι.

86. Σύμφωνα με τον Χαλιόπουλο, *ό.π.*, σ. 109, η κοινότητα κατοικείτο από 635 Τούρκους.

σχολή που τα μαθήματά της δίδαξε ο Αχμέτ Νταούτ⁸⁷ σε 30 μαθητές και 20 μαθήτριες και πληρωνόταν από την κοινότητα με το ποσό των 9 λιρών Τουρκίας. Η ετήσια δαπάνη της σχολής ήταν 9 λίρες Τουρκίας.

Στο Τζελελί⁸⁸ ζούσαν 124 Τούρκοι. Αναφέρεται μία κοινή σχολή με 8 μαθητές και διδάσκαλο τον Σαλή Χότζα⁸⁹ με μισθό 3 λίρες Τουρκίας. Η κοινότητα πλήρωνε ως δαπάνη για τη σχολή 3 λίρες Τουρκίας.

Στο Ίνελι⁹⁰ κατοικούσαν 811 Τούρκοι⁹¹. Λειτουργούσαν δύο κοινές σχολές. Σε καθεμία φοιτούσαν 30 μαθητές και 20 μαθήτριες, τους οποίους δίδασκαν ο Μαχμούτ Χότζας και ο Ζεκί Χότζας⁹². Ο πρώτος λάμβανε από την κοινότητα 10 λίρες Τουρκίας, ενώ ο δεύτερος 8. Οι δαπάνες της κοινότητας για τις σχολές συνολικά ανέρχονταν τον ποσό των 18 λιρών Τουρκίας.

Στην Τρέπιτσα⁹³ υπήρχε μία κοινή σχολή, στην οποία οι 25 μαθητές και 15 μαθήτριες παρακολουθούσαν μαθήματα από τον διδάσκαλο Σουκρή Μαχμούτ⁹⁴, ο οποίος λάμβανε μισθό 5 λίρες Τουρκίας. Τα έξοδα της σχολής ανερχόταν στο ποσό των 5 λιρών Τουρκίας.

Στο Χασάνκιοι⁹⁵ λειτουργούσε μία κοινή σχολή με 40 μαθητές και 20 μαθήτριες. Τα μαθήματα δίδαξε ο Οσμάν Χότζας⁹⁶ με μισθό 12 λίρες Τουρκίας. Η δαπάνη της σχολής ανερχόταν στο ποσό των 12 λιρών Τουρκίας.

Στη Δέσβη⁹⁷ αναφέρονται δύο κοινές σχολές. Στην πρώτη φοιτούσαν 50

87. Ο Αχμέτ Νταούτ γεννήθηκε στο Τσουμά το 1295 (1879)· ήταν απόφοιτος της κοινής σχολής Τσουμά και είχε προϋπηρεσία πέντε ετών.

88. Το χωριό σήμερα δεν κατοικείται.

89. Ο Σαλή Χότζας καταγόταν από το Τζουμά και είχε γεννηθεί το (1270) 1854· ήταν απόφοιτος της αστικής σχολής Τζουμά και είχε προϋπηρεσία ενός έτους.

90. Σήμερα ονομάζεται Ανατολικό.

91. Ο Χαλκιοπούλος, *ό.π.*, σ. 109, σημειώνει 650 Τούρκους. Από έγγραφο του κοινοτικού συμβουλίου, με ημερομηνία 10 Αυγούστου 1925, που απευθύνεται προς τον νομάρχη Κοζάνης με σκοπό την ανέγερση σχολείου στην κοινότητα, πληροφορούμαστε ότι οι Τούρκοι μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών άφησαν μόνο καλύβες, ετοιμόρροπους οικίσκους και ένα μικρό τέμενος, το οποίο χρησιμοποίησαν οι πρόσφυγες για δύο σχολικά έτη ως εκκλησία και σχολείο. Μανάδης, *Εορδαία, ό.π.*, σσ. 201-202.

92. Οι διδάσκαλοι γεννήθηκαν στο Ίνελι το 1300 (1884). Ο Μαχμούτ Χότζας ήταν απόφοιτος της αστικής σχολής Καϊλαριών, ενώ ο Ζεκί Χότζας της αστικής σχολής Μοναστηρίου. Ο πρώτος είχε προϋπηρεσία ενός έτους, ενώ ο δεύτερος έξι.

93. Είναι ο σημερινός Άγιος Χριστόφορος. Κατά τον Χαλκιοπούλο, *ό.π.*, σ. 108, κατοικούσαν από 300 Τούρκους και 100 Έλληνες. Το τέμενος του χωριού έφερε την ονομασία Cafer Bey Cami. Hakkı Ayverdi, *ό.π.*, σ. 187.

94. Ο Σουκρή Μαχμούτ γεννήθηκε στην Τρέπιτσα το 1297 (1881)· ήταν χότζας και είχε προϋπηρεσία τριών ετών.

95. Μετονομάστηκε σε Ασβεστόπετρα. Κατά τον Χαλκιοπούλο, *ό.π.*, σ. 108, κατοικούσαν 500 Τούρκοι και 125 Έλληνες. Το 1920 ζούσαν 997 άτομα. *Πληθυσμός του Βασιλείου, ό.π.*, σ. 173.

96. Γεννήθηκε στο Χασάνκιοι το 1275 (1859)· ήταν απόφοιτος μεντρεσέ με προϋπηρεσία δέκα ετών.

97. Είναι η σημερινή Αναρράχη. Ο Χαλκιοπούλος, *ό.π.*, σ. 109, σημειώνει 1.200 Τούρκους

μαθητές και 20 μαθήτριες, στους οποίους δίδασκει ένας διδάσκαλος, ενώ στη δεύτερη τα μαθήματα δίδασκει ένας διδάσκαλος σε 30 μαθητές και 15 μαθήτριες. Στις σχολές δίδασκαν ο Ραμαντάν (Ramazan) Αφούς και Μαχμούτ Αφούς⁹⁸. Ο πρώτος λάμβανε 20 λίρες Τουρκίας, ενώ ο δεύτερος 4. Οι δαπάνες των σχολείων ανέρχονταν συνολικά στο ποσό των 25 λιρών Τουρκίας.

Για την κοινότητα *Εμπορίου*⁹⁹ γνωρίζουμε μόνο ότι διδάσκαλος ήταν ο Σουκρή Χότζας¹⁰⁰, ο οποίος λόγω ασθένειας εγκατέλειψε τη θέση του.

Στο *Κουνούφι*¹⁰¹ λειτουργούσε μία κοινή σχολή, στην οποία φοιτούσαν 20 μαθητές και 20 μαθήτριες. Τα μαθήματα δίδασκει ο διδάσκαλος Σιουαΐπ Φερράτ¹⁰² με μισθό 10 λίρες Τουρκίας. Η δαπάνη της σχολής ανερχόταν στο ποσό των 10 λιρών Τουρκίας.

Στην *Κατράνιτσα*¹⁰³ υπήρχαν δύο κοινές σχολές. Η πρώτη είχε 30 μαθητές και 15 μαθήτριες και η δεύτερη 15 μαθητές και 8 μαθήτριες. Τα μαθήματα δίδασκαν οι διδάσκαλοι Ιμπέτ Χασάν και Ντεμίτ Σελήμ¹⁰⁴. Ο πρώτος λάμβανε ως μισθό το ποσό των 8 λιρών Τουρκίας, ενώ ο δεύτερος 6. Οι δαπάνες των σχολείων ανέρχονταν συνολικά στο ποσό των 14 λιρών Τουρκίας.

Στο *Γραμματικό*¹⁰⁵ λειτουργούσε μία σχολή¹⁰⁶ που δίδασκει ο Μουστά

και 130 Έλληνες κατοίκους.

98. Ο Ραμαντάν Αφούς και ο Μαχμούτ Αφούς κατάγονταν από τη Δέβρη. Ο πρώτος γεννήθηκε το 1290 (1874), ενώ ο δεύτερος το 1302 (1886). Ο Ραμαντάν Αφούς ήταν εφοδιασμένος με απολυτήριο της αστικής σχολής Καϊλαρίων και ο Μαχμούτ Αφούς ήταν απόφοιτος της αστικής σχολής Μοναστηρίου.

99. Ο Χαλκιοπούλος, *ό.π.*, σ. 108, αναφέρει 400 Τούρκους, 400 βουλγαρίζοντες σχισματικούς και 400 Έλληνες. Από την απογραφή του 1920 πληροφορούμαστε ότι στην κοινότητα κατοικούσαν 1.180 άτομα. *Πληθυσμός του Βασιλείου, ό.π.*, σ. 172. Για το Εμπόριο ενδεικτικά βλ. Α. Κιαχίδης, «Εμπόριον Πτολεμαΐδος», *Μακεδονική Ζωή* (Νοέμβριος 1967) τεύχ. 18, σσ. 14-15.

100. Γεννήθηκε στο Σούρποβο το 1265 (1849). Δεν γνωρίζουμε τη μόρφωσή του, ενώ είχε προϋπηρεσία ενός έτους.

101. Το Κουνούφι ή Κονούφι μετονομάστηκε σε Έλος από το 1928 έως το 1955 και στη συνέχεια σε Δροσερό. Σύμφωνα με την απογραφή της 19ης Δεκεμβρίου 1920, στην κοινότητα ζούσαν 462 άτομα. *Πληθυσμός του Βασιλείου, ό.π.*, σ. 173.

102. Γεννήθηκε στα Καϊλάρια το 1290 (1874) ήταν απόφοιτος της Ιερατικής σχολής Μοναστηρίου και είχε προϋπηρεσία δέκα ετών.

103. Η κοινότητα σήμερα ονομάζεται Πύργοι. Ο Χαλκιοπούλος, *ό.π.*, σ. 109, αναφέρει μόνο 1.350 Έλληνες.

104. Οι διδάσκαλοι κατάγονταν από την Κατράνιτσα. Ο Ιμπέτ Χασάν γεννήθηκε το 1305 (1889), ενώ ο Ντεμίτ Σελήμ το 1297 (1881). Και οι δύο ήταν χατζδαές. Ο πρώτος είχε προϋπηρεσία οκτώ ετών και ο δεύτερος ενός έτους.

105. Ο Χαλκιοπούλος, *ό.π.*, σ. 108, στην κοινότητα αυτή καταγράφει (1910) μόνο 500 Έλληνες. Στην απογραφή του 1920 στο Γραμματικόβιο συναντούμε 842 κατοίκους και στο Άνω Γραμματικόβιο (Καλύβια) 450 κατοίκους. *Πληθυσμός του Βασιλείου, ό.π.*, σ. 172.

106. Η στατιστική που φέρει τον τίτλο *Στατιστική των ξένων σχολείων της περιφέρειας Καϊλαρίων* σημειώνει στα Καλύβια Γραμματικού μία Ρουμανική σχολή με δύο διδασκάλους και μία διδασκάλισσα. Δεν μας δίνει τον αριθμό των μαθητών και την ετήσια δαπάνη της. Στο Μακεδονικό Ημερολόγιο του έτους 1908 δημοσιεύθηκε στατιστική των βιλαετιών Θεσσαλονίκης και

Ηλιάς¹⁰⁷ σε 20 μαθητές και 20 μαθήτριες με μισθό των 5 λιρών Τουρκίας. Η δαπάνη της σχολής ανερχόταν σε 5 λίρες Τουρκίας.

Τα Τουρκικά σχολεία για τα οποία κάναμε λόγο, με βάση τα ανέκδοτα και εκδομένα στοιχεία που είχαμε στη διάθεσή μας, συνέχισαν να λειτουργούν κανονικά μετά την απελευθέρωση της Μακεδονίας (1912)¹⁰⁸ έως την ανταλλαγή των πληθυσμών (1923)¹⁰⁹, όταν οι Τούρκοι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την περιοχή και να εγκατασταθούν στην Τουρκία.

Μοναστηρίου των ελληνικών, βουλγαρικών, ρουμανικών και σερβικών σχολείων. Ο καζάς Καϊλαριών, όπως γνωρίζουμε, διοικητικά υπαγόταν στο βιλαέτι Μοναστηρίου. Στη στατιστική δεν αναφέρεται Ρουμανική σχολή, σημειώνονται μόνο 16 ελληνικά σχολεία με 23 διδασκάλους και 896 μαθητές και 11 βουλγαρικά με 18 διδασκάλους και 366 μαθητές. «Σχολεία ελληνικά, βουλγαρικά, ρουμανικά, σερβικά εν Μακεδονία», *Μακεδονικόν Ἡμερολόγιον* (Παμμακεδονικὸ Συλλόγος) ἔτος Α΄ 1908, ἐν Ἀθήναις 1908, σ. 287.

107. Γεννήθηκε το 1295 (1879) στο Γραμματικό· ήταν απόφοιτος της αστικής σχολής Εδέσσης και είχε προώθηση τεσσάρων ετών.

108. Βλ. «Ὁ Γενικός Διοικητής εἰς τὰ ἐκπαιδευτήρια Καϊλαριών», *Ἠχώ τῆς Μακεδονίας*, φ. 430, 28 Απριλίου 1919.

109. Για την ανταλλαγή των πληθυσμών και τη συνθήκη της Λωζάννης βλ. *Πράξεις ὑπογραφείσαι ἐν Λωζάννῃ τῇ 30 Ἰανουαρίου καὶ τῇ 24 Ἰουλίου 1923*, (ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ τυπογραφείου), ἐν Ἀθήναις 1923· *Σύμβασις περὶ τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν ἐλληνικῶν καὶ τουρκικῶν πληθυσμῶν Ἑλληνιστὶ καὶ Τουρκιστὶ* (ὑπογραφεῖσα ἐν Λωζάννῃ τῇ 30 Ἰανουαρίου 1923) καὶ αἱ δηλώσεις τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἐλευθεροφρόνων κ. Ἰωάννου Μεταξᾶ, ἐν Ἀθήναις 1924· Κ. Σβολόπουλος, *Ἡ ἐλληνικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ μετὰ τὴν συνθήκην τῆς Λωζάννης. Ἡ κρίσιμος καμπὴ* (Ἰούλιος-Δεκέμβριος 1928), Θεσσαλονίκη 1977· Α. Τσουλούφης, *Ἡ ἀνταλλαγὴ ἐλληνικῶν καὶ τουρκικῶν πληθυσμῶν καὶ ἡ ἐκτίμησις τῶν ἐκατέρωθεν ἐγκαταλειφθεισῶν περιουσιῶν*, Ἀθήνα 1989· Τ. Aghnide, *The Ecumenical Patriarchate of Constantinople in the light of the treaty of Lausanne*, New York 1964· Κ. Αἰ. Βιγύικ *mübadele. Türkiye'ye zorunlu göç (1923-1925)* (Ἡ μεγάλη ἀνταλλαγή. Ἡ υποχρεωτικὴ μετανάστευση πρὸς τὴν Τουρκία (1923-1925)), İstanbul 1995. Πρβλ. R. Karlınoğlu, *Bursa'da mübadele (1923-1930 Yunanistan göçmenleri)* [Ἡ ἀνταλλαγή στην Προύσα. (Πρόσφυγες ἀπὸ τὴν Ελλάδα 1923-1930)], İstanbul 1999.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΚΑΪΛΑΡΙΩΝ
(ΠΤΟΛΕΜΑΪΔΑΣ) ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΤΟΥΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΣΧΟΛΙΚΟ ΕΤΟΣ 1913-1914

Πίνακας 1. Στατιστική των τουρκικών σχολείων της περιφέρειας Καϊλαριών.

Παλαιά ονομασία	Νέα ονομασία	Κάτοικοι	Είδος σχολής	Μαθητές	Μαθήτριες	Διδάσκαλοι	κτίριο	Δαπάνες κοινότητας
1. Άνω Καϊλαρία	Πτολεμαΐδα	-	κοινή	70	30	2	κοινοτικό	42
2. Κάτω Καϊλαρία	»	-	αστική	80	-	2	κυβερνητικό	47
3. »	»	-	κοινή	20	20	1	κοινοτικό	9
4. »	»	-	»	20	20	1	»	9
5. »	»	-	»	30	25	1	»	10
6. Ελεβίση	-	837	»	20	18	»	»	18
7. Σούρποβο	Άρδασσα	929	»	60	40	3	ιδιωτικό	26
8. Κελεμές	Φαράγγι	248	»	-	-	1	κοινοτικό	-
9. Τζουμά	Χαράνγη	802	»	30	20	1	»	10
10. »	»	-	»	30	20	1	»	10
11. »	»	-	»	25	15	1	»	10
12. Χαΐδαρλή	Κλείτος	939	»	18	12	1	»	5
13. »	»	-	»	18	15	1	»	5
14. »	»	-	»	25	15	1	»	7
15. Ερτουμούσι	Ποντοκόμη	977	»	60	20	1	»	12
16. »	»	-	»	25	15	1	»	-
17. Άρμπινα	Πτελεών	351	»	30	10	1	»	14
18. Ινέοβα	Ακρίνη	703	»	30	10	1	»	-
19. Κολάτζ	Μανιάκι	460	»	30	10	1	»	-
20. Ούτσονα	Κομνηνά	682	»	35	20	1	»	15
21. Τζαλάτζιλάφ	Φιλώτας	2.381	»	30	20	1	»	6
22. »	»	-	»	25	15	1	»	8

23. »	»	-	»	20	15	1	»	»	6
24. »	»	-	»	20	15	1	»	»	4
25. Κρέμσι	Μισοβουνο	1.236	»	50	-	1	»	»	10
26. Βοϊβοντίνα	Στηλιά	381	»	-	-	1	»	»	-
27. Μουραλάρ	Πελαργός	435	»	15	15	1	»	»	8
28. Μπατίρααλη	Εξοχή	280	»	20	10	1	»	»	10-15
29. Κιοσελέρ	Αντίγονας	1.084	»	30	20	1	»	»	12
30. »	»	-	»	30	10	1	»	»	10
31. »	»	-	»	30	20	1	»	»	12
32. Κότσιανα	Περαία	1.409	»	-	-	-	»	-	-
33. Τσιόρι	Γαλάτεια	1.247	»	60	30	1	»	»	12
34. Καραγάτς	Μαυροδένδρι	818	»	40	30	1	»	»	15
35. Κουζουλούκιού	Καρυοχώρι	777	»	30	20	1	»	»	9
36. Τζελελί	Σήμερα δεν κατοικείται	124	»	8	-	1	»	»	3
37. Ίνελι	Ανατολικό	811	»	30	20	1	»	»	10
38. »	»	-	»	30	20	1	»	»	8
39. Τρέπιτσα	Άγιος Χριστόφορος	-	»	25	15	1	»	»	5
40. Χασάνκιού	Ασβεστόπετρα	-	»	40	20	1	»	»	12
41. Δέφρη	Αναφράχη	-	»	50	20	1	»	»	15
42. »	»	-	»	30	15	1	»	»	10
43. Εμτόριο	»	-	»	-	-	1	»	»	-
44. Κουνούφι	Δροσερό	-	»	20	20	1	»	»	10
45. Κατράντα	Πύργοι	-	»	30	15	1	»	»	8
46. »	»	-	»	15	8	1	»	»	6
47. Γραμματικό	Γραμματικό	-	»	20	20	1	»	»	5

Πίνακας 2. Προσόντα και μισθός διδακτικού προσωπικού των τουρκικών σχολείων της εκπαιδευτικής περιφέρειας Καϊλαρίων

Κοινότητα	Ονοματεπώνυμο	Τόπος γεννήσεως	Έτος γεννήσεως	Έτη προ-βιτηρείας	Μισθός Λ.Τ.	Οικογενειακή κατάσταση	Σπουδές	Παρατηρήσεις
1. Άγιο Καϊλάριο	Χαφούζ Καΐμ	Καϊλάριο	1889	1	24	άγαμος	darilmuallimin	
2. »	Τζεμάλ Χότζα	»	1884	8	18	έγγαμος	»	
3. Κάτω Καϊλάριο	Αχμέτ Εφένδης	»	1894	1	33	άγαμος	Αστική Σχολή Καϊλαρίων	
4. »	Διασίν Ιμαρσίμ	»	1869	15	14	έγγαμος	»	
5. »	Χαφούζ Μουσιζιά	»	1894	1	9	άγαμος	Μεντρεσέ	
6. »	Ιμάμ Χαφούζ Εγιούπ	»	1884	1	10	έγγαμος	»	
7. »	Αλή Χότζα	Ναλμπάν-κιοϊ	1884	10	9	»	»	
8. Ελεβίσση	Ρεζέτ Εφένδης	Νοβιγχαράτ	1886	3	18	»	Ιδαδιέ	Ανήκει στην υποδιοίκηση Σόφριβις
9. Σούρποβο	Αλή Χότζα	Σούρποβο	1879	3	8	»	Μικρού σχολείου	
10. »	Ασάν Χότζα	»	1844	20	8	χήρος	»	
11. »	Νεμπί Αφούς	»	1892	2	10	έγγαμος	Αστική Σχολή Καϊλαρίων	
12. Κελεμές	Χασάν Τσαούς	Κατράνιτσα	1864	2	-	»	-	Χότζας
13. Τζουμά	Μουσταφά Αφούς	Τζουμά	1886	7	10	»	Διδασκαλείο Μοναστηρίου	
14. »	Σουλεϊμάν Μολτέ	»	1885	6	10	»	»	
15. »	Μουντίν Αφούς	»	1886	4	10	χήρος	»	
16. Χαϊδαρλή	Ρετζέτ Αχμέτ	Χαϊδαρλή	1884	3	5	άγαμος	Κοινό σχολείο	

17. »	Τζεμίλ Αχιμέτ	»	1886	3	5	έργαμος	»
18. »	Σαλή Αχιμέτ	»	1872	10	7	»	»
19. Ερτομιοσί	Νεμπή Αφούς	Ερτομιοσί	1889	6	12	»	Διδασκαλείο Μοναστηρίου
20. »	Σαλή Αφούς	»	1892	1	-	»	Αστική Σχολή Καϊταφίων
21. Αριμτινα	Μπατίρφιμ Αφούς	Μουφτανλί	1892	2	14	άγαμος	Διδασκαλείο Μοναστηρίου
22. Ινέφβα	Κατήμ Εφένδης	Σέφβια	1879	1	-	έργαμος	Σχολή Σεφβίων
23. Κολάφτς	Ιμπτέ-Τουλά Χότζα	Κολάφτς	1864	20	-	»	Μικρού σχολείου
24. Ούτσονα	Αχιμέτ Ιμπραήμ	Ούτσονα	1864	10	15	»	»
25. Τσαλιτζιλάφ	Γουσουφ Χότζα	Τσαλιτζιλάφ	1889	4	6	»	Ιθαδιέ
26. »	Αντέμ Χότζα	»	1869	15	8	»	»
27. »	Ιντφίς Χότζα	»	1869	10	6	»	»
28. »	Οσιάν Εφένδης	»	1862	9	4	»	»
29. Κρέμσι	Μουχαφέμ Ασάν	Κρέμσι	1894	1	10	άγαμος	Αστική Σχολή Μοναστηρίου
30. Βοϊβοντίνα	Σαλή Χότζα	Πζουμά	1879	8	-	έργαμος	Χότζας
31. Μουραλάφ	Μουσταφά Βελή	Μουραλάφ	1874	1	8	»	Κοινή Σχολή Μουραλάφ
32. Μπατίρακλή	Ιμέφ Χότζα	Μπατίρακλή	1864	20	12	»	Διδασκαλείο Μοναστηρίου
33. Κιοσελέφ	Νουρεδδίν Μουραλή	Κιοσελέφ	1884	1	12	»	Μέντρεσέ
34. »	Ισμαήλ Σαλή	»	1889	1	10	»	»
35. »	Αβδουλάχ Αχιμέτ	Νοβιγκράτ	1884	1	12	»	»

												Γνωρίζουμε μόνο τον αριθμό των κατοίκων της κοινότητας
36. Κότσιανα	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
37. Τσιόρι	Χουσεΐν Χότζα	Τσιόρι	1864	1	12	έγγαμος	Ιεροδιδασκα- λείο Κωνσταντι- νουπόλεως					
38. Καραγάτς	Μαχμούτ Αφούς	Καραγάτς	1884	10	15	»	Αστική Σχολή Καϊλαρίων					
39. »	Ριφάτ Αφούς	»	1887	5	12	»	Διδασκαλείο Μοναστηρίου					
40. Κουζουλού- Κιοϊ	Αχμέτ Νταούτ	Τζουμά	1879	5	12	»	Κοινή Σχολή Τζουμά					
41. Τζελελί	Σαλή Χότζα	»	1854	1	3	»	»					
42. Ίνελι	Μαχμούτ Χότζα	Ίνελι	1884	1	10	»	Αστική Σχολή Καϊλαρίων					
43. »	Ζεκή Χότζα	»	1884	6	8	»	Αστική Σχολή Μοναστηρίου					
44. Τρέπιτσα	Σουρκή Μαχμούτ	Τρέπιτσα	1881	3	5	»	-					Χότζας
45. Χασάνκιοϊ	Οσμάν Χότζα	Χασάνκιοϊ	1859	10	12	»	Μεντρεσέ					
46. Δέβη	Ραμαντάν Αφούς	Δέβη	1874	15	20	»	Αστική Σχολή Καϊλαρίων					
47. »	Μαχμούτ Αφούς	»	1886	10	4	»	Αστική Σχολή Μοναστηρίου					

48. Εμπορίο	Σουκρή Χότζα	Σούρποβο	1849	1	-	»	-	Λόγιο ασθένειας εγγρατέ-λειψε τη θέση του
49. Κουνούφι	Σιουνατίτ Φεράτ	Κουνούφι	1874	10	10	»	Ιερατική Σχολή Μοναστηρίου	
50. Κατράντισα	Ιμπέτ Χασάν	Κατράντισα	1889	8	8	»	-	Χότζας
51. »	Ντεμίρ Σελήμ	»	1881	1	6	»	-	Χότζας
52. Γραμματιώ	Μουσά Ηλιάς	Γραμματιώ	1879	4	5	»	Αστική Σχολή Έδεσσας	

Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών

ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΒΑΛΑΣΜΙΔΗΣ

SUMMARY

Paschalis Valsamidis, *The Turkish Schools in Kailaria (Ptolemaïda) and the Surrounding Area in the School Year 1913-1914.*

This paper deals with the Turkish schools that were operating in Kaïlaria, as Ptolemaida was then called, and neighbouring villages in Western Macedonia in the 1913-14 school year. The research was based on archival material from the Historical Archives of Macedonia.

On the basis of the unpublished documents that we have at our disposal, in the 32 communes registered at this time there were a total of 48 schools – 47 Turkish and 1 Romanian. We present these communes with the names by which they were known then and now, the type of school (e.g. *koïno*, where the rudiments of reading and writing were taught, *astiko*, a five- or six-class primary school, etc.) and schoolhouse (communal, private, state), the names of the teachers, their birthplace, age, education, marital status, years of service, salary in the commune, and the associated school costs that were borne by the communes.

The Turkish schools in Kaïlaria and the surrounding district operated normally until the exchange of populations (1923), when the Turks were forced to leave the area and resettle in Turkey.